

МЕХАНІКА ДОБОРУ

Про українську чорноземлю, високосортні буряки, расове кохання і Немезис рабської філософії

Українська література в колишній підсоветській могла, силою обставин, заторкати тільки дуже обмежене коло проблем. Коли вона все ж таки така багата тематично, так це можна б віднести на рахунок винахідливості українських письменників, які *volens, nolens*, мусіли шукати раз-у-раз нових тем та в той спосіб виміняти „небезпечні“. Проте, маємо також чимало творів, у яких, більш чи менш яскраво, відбилися проблеми, сускрибовані советською критикою — насамперед проблема українського націоналізму, яка, за словами офіційних советських чинників, була

в Україні найважливіша і — творила головну небезпеку. Окрему увагу читача і критика в цьому секторі звертають на себе твори, які заторкнули справу українського расизму. Писати на подібні теми — було для письменника особливо небезпечно; було ж у советській державі намагання саме вимішувати з собою окремі національності, щоб так, знищуючи їх етнічну підставу, зробити їх податливим предметом для комуністичного експериментування і русифікації. Через те марксо-ленінська критика спеціально заперекладала на найменшу спробу в будь-якого письменника зазначувати у своїх творах ті расові притаманності українського народу, що робили його відмінним від інших, передусім від московського. І це торкалося не тільки сучасності, а й минулого. Чи ж не „злікавідовано“, як „ворога народу“ і „фашистську расистку“ Знайду Тулуб за її роман „Людолови“ — з 17 ст.?

Незвичайно цікаво з цього погляду стежити, як сучасні актуальні проблеми, які ворушили духовність Європи, відбивалися в творчості східно-українських письменників. Розуміється, вони могли брати такі теми тільки посередньо, в замаскованій формі, в „езопівській мові“, — але факт, що письменники брали такі проблеми на свій творчий верстат і ставили їх не раз дуже сміливо й гостро! Між тими творами звертає на себе увагу насамперед роман Михайла Івченка „Робітні сили“.

Івченко — письменник, на творчості якого ще дуже сильно відбивалися літературні засоби попередньої літературної доби. В таких своїх збірках оповідань, як „Імлистою рікою“ або „Землі дзвонять“, письменник, на тлі своїх сучасників, виглядає наче трохи застарілий. У нього ще багато імпресіоністичного ліризму, довгих описів, таких притаманних манері, напр., Васильченка, а то й Неуча-Левинського, і, взагалі, його стиль видається подекуди досить м'явий, якщо порівняємо його із стилем хочби поглибленого психологізму Валеріяна Підмогильного, „енергетичного“ Спісаренка чи навіть Гр. Косинки, близького Івченкові мистецькими засобами, але зовсім протилежного своїм неспокоїним, перенервованим тоном. Але, в порівнянні з іншими творами Івченка, його „Робітні сили“ визначаються сильнішою конструкцією, хоч у середніх розділах роману почувується деяка розтяглість і переладозаність описами та побіжними епізодами.

„Робітні сили“, — твір, що свого часу викликав дуже негативні напади советської казюноної критики; авторові закидувано передусім „ліричну набожність перед землею“, намагання зобразити революцію „між іншими“ — ніби тільки як випадковість у якомусь глибокому органічному процесі життя, законів якого революція ніби не зруйнувала, — далі клясову реакцію, біологічні відрухи села і т. д. Але найбільше не подобався критичі підхід до проблеми нової української інтелігенції, бо автор, розвинувши теорію повстання еліти — завершив її „націоналістичною концепцією“. Словом — на думку тієї критики — з роману випливає такий сенс: робітне суспільство, себто українські селяни і робітники, на чолі з українською інтелігенцією, національно свідомого і по-європейському кваліфікованого, перебудують і самих себе, і цілу свою країну. Герой роману Савлутинський (як писав головний марксовський журнал — „Критика“) агітує за перебудову, тільки трохи не таку, як її веде радянська влада.

Не диво, що цей роман згадували також на процесі СВУ в 1930 р., одним з головних обвинувачених якого був і Івченко. Роман мусів мати свій вплив і на засуд, що кинув Івченка на заслання і ще розмірно молодого (49-літнього) звів у 1939 р. в могилу.

Придивімся ближче до Івченкового роману. На селекційну бурякову станцію приїжджає відряджений для дослідів професор біології Савлутинський. Ще за світової війни попав він у німецький полон, після війни залишився на Заході і закінчив у Чехії свої студії. Він — тип нового інтелігента, і його глибоко вражає все те, що він бачить навколо себе: на масному низинному чорноземі зростає раса українців розманіжених і вольово розхристаних, з матеріалістичним світоглядом. Савлутинський проти культу матерії: „Перед нашим народом стоїть зовсім інша

проблема — це перемогти в собі, в своїй душі, ці матеріальні елементи... Бо, прошу вас, що таке наш народ? Це фізична сила! Вся його психологія історична проходить під знаком цієї енергії м'язів, під впливом суто-фізіологічних процесів, голосу крові тощо. Він, як втомлений від, увесь час дивився в землю і не бачив обрію. Він загруз у хлібі, салі, гарбузах — ніколи не цікавився розумовим життям... Революція штовхнула його і сказала: дивись вперед! Коли він знів очі, — він нічого не міг бачити. Очі йому запливали отим фізіологічним соком, отим нахилом бачити тільки своє дрібне, і перед обрієм він був зовсім сліпий“...

На селекційній станції, на якій працює Савлутинський — різні типи людей. Ось, морально розхристаний, усунений з компартії член управи Горошко, над яким висить якийсь фаталізм („мені, певно, так на роду написано“), нелогічність чинників. Другий — Гамалій — засушений урядовець, що стратив „нерв життя“, далі директор станції Сахнович і врешті — дві асистентки Тося й Оріся. В колі цих постатей Івченко розвиває інтригу свого роману, що йде двома шляхами, які щільно переплітаються. З одного боку — селекційні шукання вищесортного буряка, з другого — любовна інтрига. Всі постаті своїм життєвим наставленням, світоглядом, чинками — доказують правильність поглядів Савлутинського у його намагання знайти „лищу українську людину“, так, як він знаходить вищесортну породу рослини.

Савлутинський — біолог. З біологізму й випливає його світогляд, його теорія еволюції. Працюючи над рослинами, він міг у своїй практиці наочно переконатися про деградацію різних рослинних порід. Він увесь час б'ється з проблемою, чому на маснім наноснім гумусі української чорноземлі саме найінтенсивніше пройшла деградація сорту? І він приходить до висновку, що сорт розімлів у цій ґрунті, клітини його розм'якли, і він почав утрачати свої автотенетичні властивості... Цукровість і схожість значно зменшилися, сорт став дуже податливий на зовнішні впливи, втративши силу до боротьби зі шкідливими чинниками. Але Савлутинський — селекціонер, його завдання — знайти кращу породу рослини. Одночасно він прикладає свої селекційні ідеї й до людини, до української зокрема. Він бачить в українській здачі забагато інстинктів, відчужень, що перешкоджають собою свідомо. Тимчасом, на його гадку, людство саме своїм свідомим прагненням і повним вольовим зусиллям спромоглося на величезні культурні здобутки. І ось перед українцями постає подібна проблема, іспит, який треба витримати. Коли ми його не витримаємо, значить — ми ні на що не здатні, значить — нам судилося гнити, гинути...

„Знаєте! — каже Савлутинський — ми чудна нація! Зовсім не вміє опанувувати своїх переживань. Неодмінно або якісь фізіологічні процеси впливають на психіку, так що людина може дозволити собі якісь неймовірні вибрики, страшні дурниці, або, навпаки, якесь сильне психічне збурення так впливає на людину, що вона звалюється з ніг і падає прибита. Це суто слов'янська вдача, а найбільш вона дається знати нам, українцям. Романець це перетворить у якусь легку ліричну динаміку, германець створить з цього якийсь гострий конфлікт і буде змагатися. А ми що? М'ясо, кваша, теля, дурна квочка! Щойно нас ударить щось, — ми зразу ж опускаємо руки, — і давай плакати. Ні, з цією рисою треба покінчити. Ми мусимо виплекати в собі залізу волю“.

Ідучи по цій лінії, Савлутинський підносить у товаристві тост за культурне відродження, за виявлення тої, кажучи мовою селекціонера, — стандартної етнічної лінії, що ще безперечно збереглась у нашого народу: відважності, благородності, ясності світогляду.

Цей тип нового українця має створити українська жінка. І тут саме страчає Савлутинський на своєму шляху дві жінки Тося й Оріся. Тося — тип жінки химерної, незрівноваженої, яка легко піддається емоціям. — вона „ненавидить своє тіло, напоєне нестримною силою Землі й важкого зела на ній“. З професором вона не сходиться вдачаю і попадає в рамена, також химерного, Горошка. Її протилежністю є Оріся, — „справжня, викінчена Артеміда“, полтавка „з сірими волохатими лісовими очима“ — як то її бачить професор. Він знаходить у ній „новий тип тіла, якусь благородну елліпсоїдну лінійку обрису“ — і він „не мав би нічого, щоб такий тип у нас розмножився — це було б прекрасне підґрунтя нашої культурної прийдешності“. Саме Оріся допомагає Савлутинському власти на ту ідею селекції, якої він шукав: вона вибирає на полі крихкіші рослини, в яких на нашій маснім ґрунті зм'якла клітина і втратила свої властивості виду. Професор після цього в лабораторії пізнає, чому саме на українській чорноземлі прийшла деградація сорту. Але він бачить, що і той здегенерований сорт рослин дає молоді коліна, з яких можуть вийти нові сорти. Звичайно, багато з них доведеться викинути, але є й парості, що дають високі якості, і саме з них ми можемо й мусимо вивести нові сорти. Але для зміцнення цього сорту варто його схрестити з якимсь іншим сортом, — на думку професора — найбільш підійшов би для цього сорт У, як місцевий, найбільш дикий, з усіма властивостями наших умов. В той спосіб розкриються блискучі перспективи розвитку.

Нові методи селекції професор хоче перенести й на людину. Так само має повстати й нова українська еліта — складена з нових синів і дочок — упертих, здібних, відважних, яких замало було давніше і яких звитворення „занехаєно століттям нашого рабства“. Савлутинський мотивує свої думки так: „Чому

властиво ми мусимо розводити породисті рослини, тварини, і нехайати справу розмноження роду людського? Нехай собі й далі розмножуються усякі лютики, дегенерати, йолопи... Людина мусить спізнати в собі етнічні основи. Ось де має коріння Сократове й Сквородинне „пізнай себе самого"! И отак, бачучи в Орисі ту „еліту, що понесе свої свіжі і чисті сили, в майбутнє”, Савлутинський одружується з нею.

Справді цікаву й дуже важливу в українських умовах тему заторкнув Івченко: чистота і здоров'я раси, вищесортність її еліти в майбутньому, що до неї треба нам прямувати шляхом селекції і загальної культури, яка зміла б опановувати незрівноважені первісні інстинкти. Біологія, як відомо, поставила справу добору як одне із своїх чільних завдань, прикладаючи до проблеми еволюції колосальну вагу. Акад. Т. Д. Лисенко у своїй „Біології розвитку рослин” писав м. і.:

„В природі шляхом змінності й особистого добору могли творитися і творяться найкращі форми тварин і рослин. Людина, оволодівши цим шляхом, поперше, зможе творити такі самі прекрасні форми в безмірно коротшому часі, подруге, зможе створити й такі форми, яких не було і які не могли появитися в природі і за мільйони літ”.

Написане відноситься до рослин, але що шкодить прикласти ту еволюцію хоч у малій мірі й до людини? Є в цій проблемі еволюції багато з дарвінізму, якого ніякий біолог не може поминути байдуже, але цікаво, що акад. Лисенко, пишучи в советських умо-

вах наведені слова, мусів водночас застерігатися проти обвинувачень у лямаркізмі, відкиданні матеріальності наслідної основи тощо. (Лямарк, попередник Дарвіна, приймав, як відомо, теорію еволюції, але ж у самому початку повстання життя клав вищу силу, Творця).

Але, читачу, ми завели вас у нетрі біологічних проблем, які признаємося, не є нашою спеціальністю. Хочеться закінчити статтю чимсь більше поетичним. Так дозвольте зацитувати кілька рядків Джека Лондона з його „Мартина Ідена”; — „Щодо мене — то я індивідуаліст. Я вірю, що бігати можуть тільки моторні, а боротися тільки дужі. Така наука, яку я засвоїв з біології... Ні одна держава, утворена рабами, не може існувати. В боротьбі за існування дужим і нащадкам дужих судилося вижити, а кволі і їхні нащадки будуть розчавлені і зникнуть. Наслідок такий: дужі і нащадки їхні виживають, і поки триває боротьба, з кожним поколінням дужі зростають. Такий закон розвитку. Але ви є раби (це звернене на адресу соціалістів — с. г.) — погоджуюсь, що дуже вже погано бути рабом, — але ви, невільники, мрієте про громаду, де закон розвитку не діятиме, де кволта нездари не будуть гинути, де кожен нездари істиме досхочу, стільки разів на день, скільки тому заманеться, де всі дружитимуться і матимуть нащадків — кволі так само, як і дужі. Які ж будуть наслідки? Міць і життєва вартість кожного покоління не зростатиме. Навпаки, воча меншатиме. Ось Немезіда вашої рабської філософії!”

Правда, — для декого може це здаватися апокаліптичним? Заспокоймося, що це тільки „література”, але й — як то кажуть — не без моралі.